

Prof. dr.
Ana Krajnc

DISLEKSIJA MED ODRASLIMI

Razvoj osebnih strategij in talentov

POVZETEK

V okviru mednarodnega projekta FORWARD je potekala slovenska raziskava o disleksiji odraslih v letih 2003–2005. Raziskava je bila osredotočena na posebnosti ljudi z disleksijo. Posebna pozornost je bila posvečena odkrivanju prednosti in talentov ljudi z disleksijo. Raziskava naj bi pripomogla k temu, da se omili negativno obeležje disleksije v javnosti in ozavešiti ljudi o prednostih in talentih ljudi z disleksijo. Ljudje jo na splošno poznajo kot skupek učnih težav pri šolarjih. Že pri otrocih si strokovnjaki za premagovanje težav in izpadlih možganskih funkcij ali sposobnosti prizadevajo razviti nadomestne (kompenzacijske) strategije. Uspeh vsake strategije se razlikuje od osebe do osebe. Zato je bil del raziskave usmerjen v introspekcijo in odkrivanje osebnih strategij.

Večina v raziskavo vključenih oseb je lažje govorila o svojih primanjkljajih kot o talentih. Iz podatkov smo izluščili vrsto talentov in seznam najpogostejših težav. Raziskava je ponudila prve podatke o disleksiji med odraslimi, ker pa je talentov in strategij še veliko, smo se raziskovalci odločili, da nadaljujemo z raziskovanjem.

Ključne besede: disleksija, odrasli, osebne strategije, talenti

Morda na delu, med prijatelji ali v soseski naletite na sposobnega človeka, ki pa je drugačen, malo čuden. Razmišlja na čisto nek poseben način (nima »rdeče niti«, misli mu švigajo sem in tja, argumentov ne niza postopoma, kot to ljudje običajno delamo), a vedno pravilno odgovori. Je »nemirni duh«, motijo ga ropot, svetloba, zaprt prostor, gneča ali kaj drugega. Dela stvari po svoje in je zelo ustvarjalen, vedno ima kako nenavadno rešitev. Lahko je molčeč ali pa neprestano govori žuborečo govorico, ima grdo pisavo in pisalo drži na nenavaden način. Tak je, ker drugačen ne more biti. Živčevje mu deluje na drugačen način. Navadno je desna polovica možganov prevladujoča. Če bi posebneža radi bolje razumeli, moramo vedeti kaj več o disleksiji.

NA KAJ SE JE RAZISKAVA OSREDOTOČILA?

V javnosti poznamo disleksijo predvsem kot učno težavo. V šolah so odkrivali, da se nekateri otroci ne morejo učiti po običajni poti in zato ima pojav negativen prizvok. Uspešnih otrok z disleksijo niso obravnavali in pozitivni strani drugačnosti je bilo posvečene premalo pozornosti.

Disleksija je odraz prirojenega ali po možganski operaciji oziroma poškodbi pridobljenega posebnega nevrološkega stanja pri posameznem človeku. Navadno so disleksijo pri otroku zaznali ob vstopu v šolo, če je imel učenec zaradi disleksije učne težave. Vseh ostalih otrok z disleksijo v šoli sploh niso odkrili, še

Cilji raziskave Disleksija med odraslimi:

- odkriti podobo disleksije pri odraslih;
- opazovati pojav longitudinalno v več starostnih skupinah;
- odkriti pozitivne strani disleksije;
- odkriti bolj celostno podobo disleksije, kako se kaže na delu in v življenju odraslega človeka;
- odkriti kompenzacijske strategije, ki so jih ljudje z disleksijo razvili v času dela in življenja;
- odkriti, katere kompenzacijske strategije so splošne, situacijske pogojene ali izključno individualne;
- testirati sindrom skotopične občutljivosti (angl. scotopic sensitivity syndrom) pri težavah branja in pisanja oseb z disleksijo;
- odkriti, kako dolgo ostaja »grda pisava« kot simptom;
- odkriti suficitarne in deficitarne poti percepcije in izražanja.

zlasti, če so bili dobri ali odlični učenci. Disleksija je stanje, ki ostane vse življenje, z njo se ljudje naučijo živeti in premagovati težave, nekatere celo bolje od drugih. Cilj raziskave je bil, da odkrije talente in prednosti oseb z disleksijo in s tem ublaži negativno predstavo o disleksiji kot izključno učni težavi.

Poleg prednosti in talentov oseb z disleksijo so pri teh osebah izpadle določene sposobnosti ali možganske funkcije. Ker smo raziskovali skupino odraslih oseb z disleksijo, smo predvidevali, da so za manjkajoče sposobnosti razvili različne osebne strategije in na ta način kompenzirali svoj primanjkljaj. Prav s poznavanjem teh nadomestnih strategij bi raziskava lahko ponudila pomembne ugotovitve strokovnjakom in svetovalnim službam za pomoč manj uspešnim osebam z disleksijo. Odkrivanje kompenzacijskih strategij je bil eden od pomembnih ciljev raziskave.

Poleg skupnih potez ima disleksija pri vsa-

kem človeku drugačno podobo. Če jo globlje raziskujemo, se pokaže kot izrazito individualen pojav. Zato je za bilo obdelavo zbranih podatkov in interpretacijo nujno treba uporabljati kvalitativno metodologijo. Nekatere posebnosti z leti nekoliko izzvenijo in se kompenzirajo s strategijami, druge se še bolj potencirajo. V času, ko je družba odvisna od vseživljenjskega izobraževanja vseh ljudi in ni več dovolj samo intelektualna elita, so prizadevanja, da bi odkrili in čim bolj izkoristili talente, splošen pojav tudi v drugih državah.

Nekatere možganske funkcije so pri osebah z disleksijo zabrisane ali povsem izpadejo, zato jih nadomestijo in se znajdejo na različne načine. Največkrat v samoti razvijejo zelo osebni način (strategijo) za premagovanje težav in svojo nemoč (šibkost) skrivajo pred drugimi. Če se prizadevanja za odkrivanje sebe tu ustavijo, je nevarno, da ne bodo nikoli odkrili svojih talentov. Primer deklice z disleksijo, ki je bila doma bistra, v šoli pa ne preveč uspešna, je ravno pravšnji, da obrazložimo ta pojav. Starši so jo dali v trgovsko poklicno šolo. Delo in razmere v službi so zelo zaostajale za njenimi sposobnostmi in počuti-

Disleksija ne pomeni napačnega, ampak drugačen pristop k reševanju težav.

Disleksiki razvijejo zelo inovativne strategije učenja.

Predvideni vplivi na prakso:

- prispevati k pozitivnejšemu obeležju disleksije in oseb z disleksijo;
- rehabilitirati samozavest pri osebah z disleksijo;
- pospešiti odkrivanje in uporabo posebnih talentov oseb z disleksijo;
- preko svetovalnih služb razširiti življenjsko preverjanje kompenzacijske strategije posameznih oseb z disleksijo med otroki in v širšem krogu oseb z disleksijo;
- razširiti pripomočke za uspešnejše branje oseb s skotopično občutljivostjo (metoda Irlen).

Človek ne more uspeti, če ga tlačijo zgolj negativni odzivi okolja.

la se je nesrečno. Čutila je, da je sposobnejša od šefov in direktorjev. Odkrila je srednjo šolo za odrasle. Zelo hitro in uspešno se je učila, ker je imela dovolj svobode, da se uči na svoj način. Na izpitih se je vedno dobro odrezala. Postala je uslužbenka: pisarna, papirji, računalnik. Svoje izredne talente za likovno izražanje in ustvarjalnost je odkrila šele leta pozneje, ko ji je 5-letna hčerka

rekla: »Mami, nariši mi ...« Vsi so ostrmeli nad njenimi risbami in potem slikami. Tudi sama je bila presenečena. Ni bilo prepozno, da se je vpisala na Visoko šolo za slikarstvo in postala profesorica risanja na šoli. Sanje je želela uresničiti. Njen brat, tudi oseba z disleksijo, je v času šolanja neprestano poslušal, kaj ne zmore. Vedno bolj se je podcenjeval in se enačil s slabšimi. Že v poklicni šoli je zapadel v alkoholizem. Mimogrede se je po neformalni poti naučil angleščine, izredno hiter je in telesno spreten. Morda bi se najlaže uveljavljal v baletu in ritmiki, a danes je zanj že zelo pozno. Talentov pri njem ni nihče odkrival. Čaka ga psihiatrično zdravljenje alkoholizma.

Snemanje podatkov je bilo razčlenjeno na naslednje enote:

- matična družina, sorodstvo, podedovana ali pridobljena disleksija, lastnosti in posebnosti drugih članov družine z disleksijo;
- razvoj v predšolskem obdobju, posebnosti vedenja, spanja, navade, oblike čustvovanja, razvoj govornice, gibalno izražanje;
- posebnosti šolanja, odlike in težave (osnovna šola, srednja šola, študij, izobraževanje odraslih, individualno izobraževanje, vzorci »učenja po svoje«);
- delo, zaposlitev, poklic, pogoji dela, delovno okolje, adaptacijske sposobnosti, strateške sposobnosti, dolgoročni in kratkoročni cilji osebe;
- partnerstvo in lastna družina, medosebni odnosi, dosežki, posebnosti;
- zaključna analiza: talenti in težave, razvite kompenzacijske strategije.

Z odkrivanjem talentov začne oseba z disleksijo dobivati iz okolja pozitivne odzive ljudi in odkrije, kje je zelo dobra. E. Bern pravi, da človek ne more preživeti, če ga tlačijo samo negativni odzivi okolja.

RAZISKOVALNE POTI

Raziskavo o pojavu disleksije pri odraslih smo opravljali v Sloveniji v okviru mednarodnega evropskega projekta FORWARD v letih od 2002 do 2004. Vzorec smo izbrali v neposrednem okolju. Populacija odraslih z disleksijo je razpršena in je ni mogoče vnaprej identificirati. Zato je raziskavo spremljalo nekaj televizijskih in radijskih oddaj in člankov. Tu so bili poleg temeljne opredelitve in značilnosti disleksije odraslih objavljeni tudi osnovni podatki, kje in kako lahko stopijo v stik z raziskovalci.

Nekateri poslušalci ali gledalci so se nam po oddajah sami oglasili, ker so menili, da so pri sebi prepoznali nekatere znake disleksije. Izrazili so željo, da jih vključimo v testiranje. Želeli so odkriti, kaj pomeni njihova drugačnost ali posebnost. Pri drugih so znake disleksije prepoznali v službi ali v družini in so jih spodbudili, da v raziskavi sodelujejo. Vsi so sodelovali prostovoljno, na osnovi lastne odločitve. V raziskavo je bilo vključenih 40 oseb, predvsem mlajših odraslih zelo različnih poklicev. V nekaj primerih so sodelujoče osebe imele le poklicno ali srednjo šolo, pri ostalih je bil izobrazbeni nivo višji. Obravnavani vzorec je slučajen.

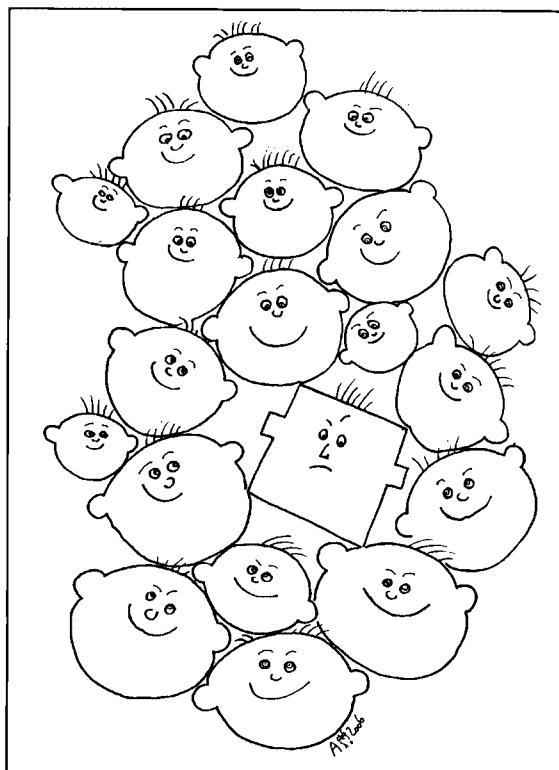
V raziskavi smo se posluževali prilagojenih instrumentarijev univerze South Bank iz Londona. Cilji raziskave so zahtevali poglobljeno študijo posameznih primerov oseb z disleksijo. Prvi poglobljen intervju je trajal 3 do 4 ure. Nato se je raziskovalka ponovno srečala z isto osebo in njenimi svojci. Več potrebnih podatkov smo zbrali na ponovnih srečanjih in v telefonskih pogovorih.

Zbiranje podatkov je bilo tako naravnano,

da je omogočilo longitudinalno spremljanje in opazovanje disleksije vzdolž različnih faz življenja. Pri tem so bile uporabljene naslednje tehnike: introspekcija, dialog, primerjave z vzorčnimi primeri iz literature, odkrivanje podrobnosti v nasprotni polarnosti iste lastnosti pri dednih oblikah disleksije pri več družinskih članih. Za posamezen študij primera so bili podatki zbrani po več možnih poteh, čeprav so se nekateri podatki ponavljali.

V prvi fazi raziskave, ki je potekala v prvi polovici leta 2003 in v letu 2004, smo opravili 27 študij primera. Nadaljevali smo z raziskavo v letu 2005 in dodali še 13 študij primera. Osnovna populacija ni bila identificirana, ker ne obstajajo podatki zlasti ne o uspešnih osebah z disleksijo. V svetovalnih službah obravnavajo del otrok z disleksijo, ki jih starši pripeljejo na pregled in iščejo pomoč zaradi učnih težav. V strokovni in znanstveni literaturi najdemo zelo različen delež oseb z disleksijo: od 5 do 25 odstotkov.

Ker je bil poudarek raziskave na talentih oseb z disleksijo in na odkrivanju razvitih in preverjenih kompenzacijskih strategij, smo bili pozorni predvsem na uspešne osebe z disleksijo. Metodološko smo obstali ob kriterijih uspešnosti, ker je doživljanje uspešnosti odvisno od vrednot v okolju in osebnih vrednot. Za ilustracijo metodoloških problemov naj navedem naslednji študij primera. Naleteli smo na osebo (47 let) z disleksijo, ki je bila na prehodu v tretji poklic, režiserja in scenarista. Že prej je vrhunsko opravljal delo kamermana in glasbenika kot prvo zaposlitev. Kljub uspehom je bil nezadovoljen, negotov, počutil se je ogroženega, ker ga je preveliko število idej, zamisli, želja in interesov neprestano prehitevalo. Zato je prihajal z ljudmi v okolju v konflikte in tožbe. Sam zase ne ve, kaj je njegova prihodnost, kam bi krenil. Meni, da družina ob njem trpi. Pri njem smo odkrili več talentov, razpršene interese, razvite sposobnosti in skoraj popolni izpad sposobnosti za strateško postopanje, predvidevanje in na-

črtovanje. Lahko uvrstimo ta študij primera med uspešne osebe z disleksijo? V raziskavi smo se čudili, kaj vse zmore. Njega pa tare občutek, da ga drugi ne razumejo.

Skoraj vse v vzorec vključene osebe so šele pri medijskih oddajah in med raziskavo začele razmišljati, da imajo morda disleksijo. Prej za to niso vedeli. Imeli so le občutek, da so drugačni od drugih in, po izjavah sodeč, jim je ta občutek ogrožal doživljanje svoje varnosti in socialne pripadnosti ter samospoštovanja in samozavesti. Odkritje, da so osebe z disleksijo, jim je bilo v olajšanje. Občutka krivde in manjvrednosti sta se začela po odkritju manjšati.

Otroci z disleksijo, ki so deležni brez-pogojne ljubezni staršev, veliko prej razvijejo osebne strategije.

Zbrane podatke smo po obdelavi v vsaki študiji primera sistematizirali v naslednje razpredelnice: talenti, izgube in kompenzacijske strategije ter posebnosti. Iz individualnih razpredelnic smo podatke združili v končne razpredelnice najpogostejših talentov in prednosti odraslih z disleksijo, najpogostejših izpadov in primanjkljajev ter najpogostejše kompenzacijske strategije, s katerimi branijo svoje posebne načine dela, učenja, medosebnih stikov in sporazumevanja. V prid kvalitativni metodologiji so bile tudi neposredne izjave in način izražanja svojega doživljanja odraslih z disleksijo, zato smo jih beležili dobesedno in jih tudi take citirali pri dokazovanju pojava v interpretaciji.

RAZUMEVANJE DISLEKSIIJE IN PREPREČEVANJE DODATNO POVZROČENIH PSIHIČNIH TEŽAV

Obravnavanje disleksije ali legastenije ima v Sloveniji dolgo tradicijo. Bolj načrtno se je z njo pred tremi in več desetletji ukvarjal Borut Šali. Prizadeval si je, da bi otroci v šoli premagali učne težave. Razvil je test za odkrivanje disleksije pri otrocih ob vstopu v šolo. Pripravil je delovne zvezke, s pomočjo katerih bi lahko otroci z vztrajnim treningom premagali posamezno učno težavo, npr. izpuščanje črk,

obračanje črk, vizualne motnje pri branju, grda pisava, težave pri prepisovanju s table ali pisanju po nareku itd. Zagotovo se najprej ozovemo, ko nas v oči zbode kakšen problem. Nihče se tako ni ukvarjal z večih prav genialnimi in nadpovprečnimi talenti otrok z disleksijo, če so svoje primanjkljaje v šoli znali z ustrežno strategijo sami premagovati. Zato je bila disleksija dolgo časa bolj enostransko obravnavana, predvsem v negativni luči. O talentih in prednostih otrok ali odraslih z disleksijo se dolgo ni pisalo.

Tu odigrajo veliko vlogo starši. Otroka najbolj poznajo, ker z njim živijo. Zreli starši so sposobni brez osebnih strahov sprejeti otroka takšnega, kot je (brezpogojna ljubezen). Vsi starši v življenju ne dosežejo tovrstne osebne zrelosti in otrok je prikrajšan za brezpogojno ljubezen. Ustrašijo se in ko odkrijejo, da je otrok nekoliko drugačen, začnejo posebnosti otroka skrivati in jih zanikajo. Menijo, da ga na ta način ščitijo, da mu ne bi drugi pripisali kaj slabega, česar ne bi želel noben starš pri svojem otroku. Ker pred šolo in javnostjo skrivajo in zanikajo posebnosti otroka, mu dejansko škodujejo. Učiteljem ne pojasnjujejo, kako otrok reagira, kaj težko prenaša in kaj mu gre zelo dobro. S tem preprečujejo, da bi otrok z disleksijo pravočasno razvil kompenzacijske strategije, premagal težave in dokazal svoje talente. Taki starši otroku postavljajo pogoje in zahtevajo, da je tak kot drugi otroci, ker se jim zdi tako najbolj varno.

Starši prve skupine (ti zmorejo brezpogojno

Danes mlad doktor kemije pravi (odrasel je z disleksijo in izpadom grafomotoričnih funkcij): »Nikoli nisem imel težav z učenjem in jih še danes nimam, vendar ne bi napravil niti gimnazije, če mi ne bi profesorji dovolili, da sem bil dijak brez zvezkov in zapiskov. Vse, kar sem imel zapisanega, je bilo v majhni beležki. Vse vidim v formulah. Pisati mi je bilo vedno mučno. Kemija je moje pravo področje, tu se mi stvari kar same odpirajo, zdijo se mi tako jasne in enostavne. Moje življenje bi bilo uničeno, če bi profesorji vztrajali, da pišem. Starša sta učiteljem razložila veliko stvari. Njima so verjeli, meni ne bi. Disleksijo na osnovi mojih življenjskih izkušenj vidim bolj kot prednost in ne težavo. Drugi so si vse zapisovali. Meni ni bilo treba, pa sem vseeno vse znal.«

ljubezen, so pomemben most med otrokom in šolo) postanejo zagovorniki otroka, znajo razložiti učiteljem, kako se otrok odziva, in zagovarjajo otrokove sposobnosti; v te se najprej podvomi, če ima šolar kakšno težavo.

Za otroke z disleksijo je značilno, da dajejo neposreden vtis o mnogo sposobnejšem otroku, kot ga kaže njegov uspeh v šoli. Uspeh v šoli je mnogo nižji od dejanskih sposobnosti otroka, ker se otrok z disleksijo na šolski način težko uči, zelo uspešen pa bi bil, če bi se lahko učil po svoje.

Če starši, učitelji in pozneje v službi ali družini zahtevajo in preveč vztrajajo pri tem, da bi otrok ali odrasel z disleksijo delal to, za kar nima nevrološke osnove, so obsojeni na neuspeh in napore posvečajo nemogočemu, napredovanje pa bo minimalno. Včasih, ker ni napredka, še bolj vztrajajo, in oseba z disleksijo se vedno bolj počuti kot »zgubar«. Pri tem zanemarijo izredne sposobnosti in talente osebe. Zaradi vedno manjše samozavesti jih tudi sama ne odkrije več. Vda se v to, da je »zgubar«.

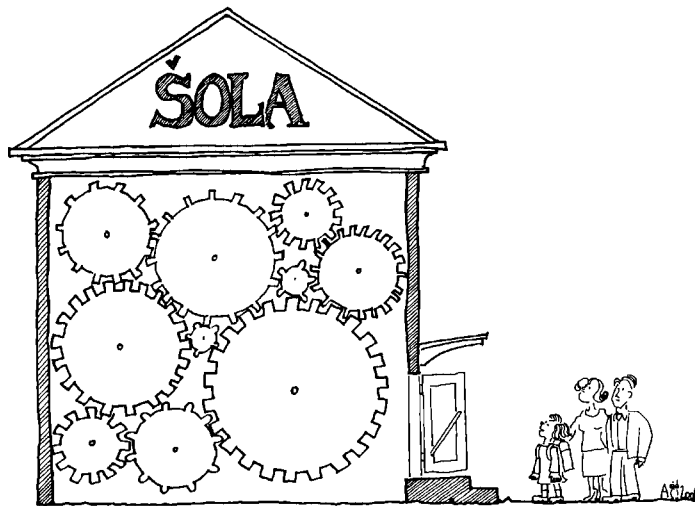
Naj za ilustracijo omenim nekaj primerov odraslih oseb iz našega raziskovalnega vzorca! Oseba A je 27-letni fant in predstavlja pravo človeško razvalino. Je brez šole, nezaposlen, ljudem se umika, ker so imeli nanj vedno kake pripombe in nikoli zanje ni nič prav naredil. Njegova mama je v času šolanja samo ponavljala to, kar so od nje zahtevali v šoli. Kaznovala ga je pogosto, ker je grdo pisal, ker se je pri matematičnih nalogah zelo hitro utrudil. Vpila je, da si samo zmišljuje, ker noče, da ona že ve, kako bi lahko, če bi hotel. Oče se je prepairov med njima naveličal in ju je zapustil. Samozavest mu je že na začetku šolanja povsem padla. Nase je gledal črnogledo in od življenja si ni nič več obetal. Zaradi življenja v samoti so se pojavile prehodne psihične težave in okolica ga je pošiljala na psihiatrijo. V intervjuju je raziskovalki zaupal, da mu je bilo najtežje biti v zaprtem prostoru (učilnici) in sredi vpitja otrok. To je

tako težko prenašal, da je imel včasih zastrašujoč občutek, da ga bo od dražljajev konec. Očitno je, da je pri osebi A skotopičen sindrom ali motnje v percepciji svetlobe. V zaprtem prostoru se percepcija svetlobe zelo spremeni, ker se žarki odbijajo od sten in dražijo očesno mrežnico. Večino ljudi to ne moti in se teh sprememb sploh ne zavedamo. Težave nastanejo tudi pri povprečnih ljudeh, če se v zaprtem prostoru premikajo s hitrostjo avta. Daljša vožnja z avtom po cesti v usekih postane naporna in človeka zelo frustrira, če traja predolgo. Zato imajo v gradbeništvu posebne predpise, kako dolg je lahko odsek ceste v useki, da ne bi povzročal psihološko pogojenih prometnih nesreč. Zaradi skotopične občutljivosti pa je oseba A trpela v zaprtem prostoru tudi, če je mirovala. Njegovi najbolj mučni življenjski spomini so bili, ko ga je mama pripeljala do vrat učilnice in porinila noter. Očitno je oseba A imela

hipersenzibilnost tudi pri percepciji zvokov. Otrokovih izjav, prošenj in pritožb mati ni hotela niti slišati. »Tak naj bo, kot so drugi«, da ji ne bo delal sramote, da se ona ne bo slabo počutila. Otrok se je lahko slabo počutil. Pri tem so jo učiteljice zelo podpirale in ji dajale prav, ker so tudi same enako ravnale. Očitno je Alice Müller pravilno naslovila eno od svojih knjig: Drama je biti otrok. Ker sam nima socialnega statusa, ne more uveljaviti svojih potreb. Obvelja to, kar hočejo odrasli.

Seveda niso vsi primeri tako črni. Predstavila bi osebo B, 24-letnega fanta, ki ima nekoliko podobne posebnosti kot v prejšnjem primeru. Je primer izredno uspešne osebe z disleksijo. Ravnozar zagovarja diplomu na Fakulteti za agronomijo. Začetne težave pri branju (črke je zaradi skotopičnega sindroma videl popačene in so se med seboj prekrivale) je kmalu premagal z ustrežno strategijo. Pri njem se pojavlja tudi strabizem (navzkrižno gledanje,

Zmagovalce, kot jim pravi Erik Bern, rojevajo uspeh, pozitivne izkušnje in pohvala drugih.

ar pri disleksiji ni redkost), a se na to nihče ozira. Glede branja se je kmalu naučil posebne tehnike, da je po eni ali dveh besedah gibal vsebino stavka. Pri tem je spretno izrazil in odkril svoje druge nadpovprečne talente. Starša nista nikoli »komplicirala«, sprejela ga takega, kot je. Osebnostno zrela starša moti drugačnost sina. Sproščena sta, znata pošaliti kljub trdemu delu in sta optimistična glede prihodnosti. Ko so ju v šoli opozorili, da ima sin težave z branjem, sta mirno arčila učiteljici, da nič ne de, saj bo gotovo

kmalu bral, ker je pameten pobič. Zamolčala sta, da ne prenaša zaprtega prostora in že vse življenje spi na balkonu (povečana občutljivost na odstotek kisika v zraku), njima se zdi, da je tudi to v redu. Tam spi še danes pri 24 letih. Zakaj bi druge to motilo? Starši mu veliko zaupajo in ga spodbujajo. Že pred diplomom je raziskoval in nastopal na več posvetih s področja kmetijstva. Za domačo velekmetijo je samostojno pripravil vse projekte za Evropsko unijo. Nič zato, če grdo in nečitljivo piše, saj je bilo treba vse napisati v angleščini in na

V tolerantnem okolju otrok z disleksijo ohranja in razvija svojo samozavest in pozitivno samopodobo, ker čuti, da je sprejet in lahko na svoj način pride do cilja. Ljudje in okolje se mu ne zdijo sovražni in ohrani samospoštovanje. V nasprotnem primeru pa otrok že tam pri desetih letih starosti zaradi negativnih odzivov drugih ljudi na njegovo drugačnost hitro izgublja samozavest, ima se za neumnega in vedno bolj podlega negativni samopodobi. Ne verjame več, da bi še kdaj v šoli uspel in začne se družiti z odpadniki. Občutek ima, da mu v življenju pritiče le najslabše (alkoholizem, kriminal, droge). Medtem ko strokovnjaki trdijo, da ima od 5 do 10 odstotkov otrok v populaciji učne težave (disleksijo), ima v zaporih disleksijo skoraj polovica obojencev.

računalnik. Zakaj bi sploh razmišljali o tem, da bo vse življenje grdo pisal, ker drugače ne more. Ima rad živali, služba bi ga utesnjevala, ustvarjal in delal bo svobodno, če ostane in vodi domačo kmetijo.

Pogosto se v šolah ponavljajo primeri, ko matematično izredno nadarjen učenec z disleksijo dobiva slabe ocene iz matematike. Ko zagleda nastavljen račun, mu v trenutku pade na pamet pravilni rezultat. Kako to doseže, ne ve, očitno s celostnim dojemanjem desne možganske hemisfere, ker je leva (odgovorna med drugim tudi za logično sklepanje in zaporedja) manj aktivna. Postopka, kako je prišel do rezultata, pri matematični nalogi ne zna napisati, kljub opozorilu in jezi učitelja. Ali vztrajamo pri postopku ali pravih in hitrih izračunih? Bo kaj narobe, če je nekaj otrok, ki hitro izračunajo brez postopkov. Pri študiju in v življenju bodo pomembni rezultati.

Smeh in posmeh sošolcev in sošolk je grenka izkušnja. Razred navadno ne razume, če se otrok z disleksijo ne more spomniti kakšne zelo enostavne besede (npr. mama, vlak, imena brata itd.), ne zna abecede, čeprav piše zelo lepe in doživete proste spise, ali pa čisto odpove pri kaki preprosti stvari. Odrasel z disleksijo (oseba C) je pri 50 letih starosti spoznal, kaj je z njim. »Odkar vem, da imam disleksijo in malo drugače reagiram kot večina ljudi, mi je laže. Vse življenje me je spremljal smeh sošolcev. Moji veliki poslovni uspehi, prijeten dom in urejeno družinsko življenje mi niso veliko pomenili. V meni je vedno odmeval ponižujoči smeh razreda. Velikokrat sem v življenju dokazal svoje sposobnosti, a to v meni ni prevpilo mojih ponižanj v šoli. Vedno sem dvomil vase. Sedaj, ko vem, kaj je z menoj, da sem oseba z disleksijo, se prebujajo v meni boljši občutki. Ne počutim se več krivega in manjvrednega.«

Eno od zelo usidranih mnenj je, da je disleksija prehodna težava ali drugačnost. Zato se zanašajo, da bo po določenem drilu v začetku šolanja vse izzvenelo in izginilo. Že prej

smo omenili, da je disleksija vseživljensko stanje, prirojeno, od rojstva do smrti oziroma od možganske poškodbe ali operacije možgan dalje do smrti. Po šolanju se preizkušajo sposobnosti in posebnosti človeka na delu, v družinskih situacijah, v javnosti in med prijatelji. Nekateri prej manj uspešni v šoli se razvetijo s svojimi sposobnostmi in talenti pri delu, če se lahko sami odločajo, če imajo dovolj svobode in miru. Slaba učenka pozneje postane vzorna in sposobna mati ter uspešno napreduje v svoji karieri, ne da bi drugi odkrili, kako vse to zmore.

Pri izhodiščih za raziskavo smo upoštevali, da je disleksija najpogosteje dedna. V isti rodni najdemo več oseb z disleksijo.

TALENTI, IZPADI SPOSOBNOSTI IN NADOMESTNE STRATEGIJE

Pri osebah z disleksijo se sposobnosti ali osebne lastnosti pojavljajo v skrajni meri, bodisi pozitivni ali negativni, neka sposobnost čisto izpade (govorimo o težavah) ali pa je izjemno visoka in govorimo o talentih in posebni nadarjenosti. Večkrat ima disleksijo nekaj ljudi v sorodstvu. V nekaterih primerih se ista lastnost pokaže pri dveh sorodnikih v nasprotnih skrajnostih. To v nekem smislu potrjuje tudi literatura. Vzemimo primer 52-letne gospe in njene 27-letne hčerke. Pri materi je zmožnost ustnega izražanja minimalna, zato ni dokončala več kot štiri razrede osnovne šole, ne družu se s sosedi, ker se težko ustno izraža, na delovnem mestu se v odmoru skriva za časopisom, da ji v času malice ni treba govoriti s sodelavkami, telefonira zelo redko, samo v skrajni sili, še takrat, ko dobi zvezo, ne pride do glasu nekaj trenutkov, govori strnjeno in se izraža z eno ali dvema besedama, a to bistvenima. Hčerka

Raziskovanje disleksije odraslih je šele na začetku.

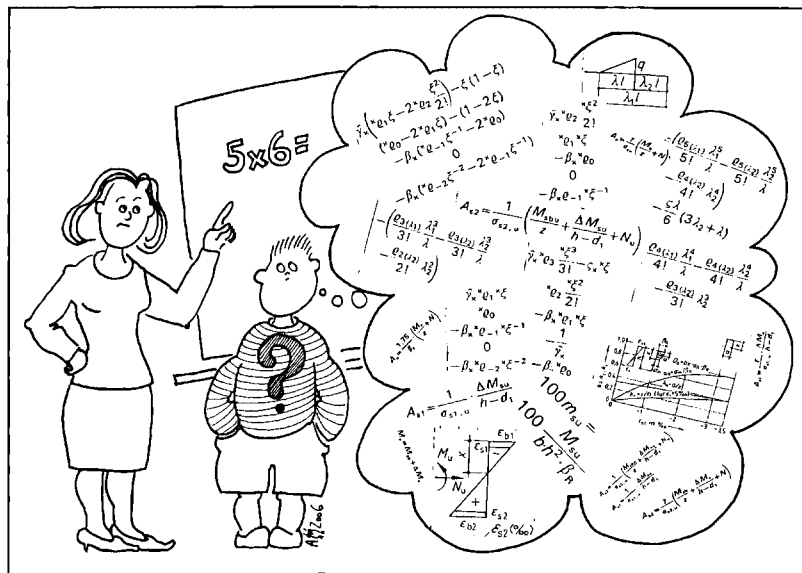
Med menedžerji in zaporniki je nadpovprečno veliko oseb z disleksijo.

Nekateri talenti in lastnosti odraslih oseb z disleksijo:

- obvladajo kompleksno organizacijo;
- so dobri stratezi, delegirajo naloge, spretno kombinirajo sredstva in postopke na poti do cilja;
- so nenavadno vztrajni, cilj jim je svet, prej ne popustijo za nobeno ceno;
- imajo izredne sposobnosti vizualne percepcije (zagledanja) podrobnosti ali drobcev v neki celoti;
- so ustvarjalni, hitro najdejo več rešitev za problem, kopicijo nove ideje in zamisli, menjavajo postopke, da se ohrani optimum;
- imajo originalne rešitve za probleme in najdejo več rešitev hkrati;
- so iznajdljivi, imajo intuicijo, za vsako situacijo celo več odgovorov;
- močno čustveno doživljajo;
- so nadarjeni za umetnost (slikarstvo, glasba, arhitektura, igranje, literatura);
- imajo tridimenzionalno percepcijo in predstavljenost v gibanju (trigonometrija, fizika, arhitektura);
- hitro in pravilno se odločajo;
- imajo močno intuicijo (desna polovica možgan daje celostne odgovore);
- imajo fotografski spomin, nadpovprečne količine zapomnitve;
- imajo smisel za ritem in gibalne sposobnosti;
- so visoko tehnično nadarjeni;
- močno branijo svojo svobodo in jo ohranjajo, ne potrebujejo in ne prenašajo nadzora;
- imajo široke interese, odpirajo se jim vedno novi;
- imajo posebne ročne spretnosti;
- hitro se navdušujejo, zanje je značilen vzpon motivacije;
- so visoko sociabilni ali potegnjeni vase, odmaknjeni;
- so visoko prilagodljivi;
- imajo nadpovprečno prostorsko orientacijo;
- spretno sestavljajo proste spise;
- skokovito se učijo (brez običajne krivulje učenja ali postopnega napredovanja);
- so visoko samostojni, sebe doživljajo kot zaokrožen svet;
- lahko mislijo na več stvari hkrati;
- hitro ločujejo pomembno od nepomembnega (oblikovanje miselnih struktur).

Prav tako oseba z disleksijo. Vsi jo poznajo od skrajno zgovorno in klepetavo: »Tiho je amo, ko spi.« Nagovori tudi neznance in je asplah odvisna od slušne percepcije – govorne besede. Če bere, ne more razbrati smisla beseda. Če sliši, ji je vse takoj jasno, vsega se dostavno in hitro nauči. Tako je v štirih letih diplomirala na fakulteti brez branja, samo s oslušanjem. To svojo posebnost je spretno krivala, ker je imela občutek, da je drugi ne razumejo.

Za ilustracijo lahko navedemo še primer sestri in brata, obeh z disleksijo. Sestra je popolnoma brez prostorske orientacije. Po petih letih študija v Ljubljani še vedno ne ve, kje stanuje, in nima prostorske predstave, kje naj bi bila njena fakulteta. Mlajši brat se ji čudi, ker gre vedno v nasprotno, napačno smer od cilja, kamor je namenjena. Ne more tudi razumeti, zakaj je vseh 12 let osnovnega in srednjega šolanja hodila dosledno samo po eni poti domov, ker je ta pot daljša in neracionalna. Ne

ve, da so jo tega naučili starši v prvem razredu, ker je bila to za prvošolko najbolj varna pot domov ali v šolo. Druge boljše poti ni odkrila, niti si je ni predstavljala po dvanajstih letih šolanja. Brat, tudi oseba z disleksijo, ima glede prostorske orientacije prav nasprotno lastnost. Že če mu o nekem kraju nekdo priporoča, si ustvari tako jasno sliko, da brez težav vse najde in na osnovi prve prostorske predstave samo še prepozna lokacije v realnosti. Ponaša se s skrajno dobro prostorsko orientacijo.

Disleksija ostane vse življenje, le da se tako talenti kot tudi težave v posameznih življenjskih obdobjih drugače zrcalijo.

Nekateri primeri iz raziskave nam bodo ugotovitev primerno ilustrirali. Zaradi izrednih gibalnih sposobnosti, »elastičnega telesa«, ni nikoli padel kot majhen otrok, kot srednješolec je brez vaj zablestel pri dekletih kot odlični plesalec, nadaljeval je s kariero v baletu. Kot otrok je kazal veliko tehnično nadarje-

nost. Pri treh letih je risal komplicirane stroje in razne načrte za strojno opremo. Starši so ga kritizirali, ker ni nikoli niti poskusil narisati kaj drugega razen stroja, npr. rožice, človeka ali hišice. Pri osmih letih so se mu osmošolci zdeli smešni, ker niso razumeli fizike, saj se tega ni treba učiti, ampak to enostavno veš. Neopazno je končal tehnično fakulteto, mednarodno zaslovel in na koncu kariere pristal na akademiji znanosti, čeprav se mu je zdelo vse samoumevno in se nikoli v življenju ni posebno trudil, saj je lahko izbral in izrazil svoj talent. Nekoga drugega so zaradi grde pisave zmerjale učiteljice, potem njegovo dekle in čez nekaj let so se mu že otroci pritoževali, da očetove pisave ne morejo brati. Zaradi slabega branja so se mu sošolci v šoli smejali in se iz njega norčevali. Žene to ne moti in ker je sama dobra bralka, mu vsak dan bere.

Pri večini v raziskavo vključenih oseb je bila disleksija dedna, samo v 17 odstotkih je bila pridobljena s poškodbo v nesreči oziroma po

Težave in izpadle sposobnosti odraslih z disleksijo:

- grdo pišejo, obračajo črke, izpuščajo črke;
- imajo bralne težave (zamegljene deformirane črke, prekrivane vrstice, manjkajoči deli črk);
- so nesposobni argumentiranja ali sprejemanja argumentov;
- zamenjujejo levo in desno;
- ne najdejo besede, izraza za običajne stvari (mama, sneg, hiša, drevo itd.), zato jim dajejo vzdevke, delajo svoje skovanke;
- težko pišejo po nareku (zaporedje);
- imajo težave pri učenju zaporedij (poštevanke, abecede, dnevov v tednu, mesecev v letu), ne morejo naštevati po točkah;
- napačno in drugače držijo pisala;
- imajo kratko miselno koncentracijo;
- so telesno nemirni (pogosto kategorizirani v skupino minimalnih cerebralnih okvar);
- so nespečni v otroštvu in pozneje, nemirno spijo;
- slabo percipirajo čas;
- nesposobni so organiziranja in samoorganiziranja;
- so brez prostorske orientacije;
- nimajo sluha;
- njihovo razpoloženje niha (dobri in slabi dnevi);
- imajo probleme pri matematiki, so brez predstav o kvantitativnih razmerjih in lestvicah (diskalkulija);
- ne morejo vzdrževati reda (dispraksija);
- ne morejo slediti navodilom;
- ne morejo deliti pozornosti;
- so brez miselnega mrežnega razvrščanja vsebin in razvrščanja na bolj in manj pomembne (angl. thoughts' mapping);
- so brez prostorske orientacije;
- ne obvladajo serije v vzratnem zaporedju;
- si ne zapomnijo obrazov, razporeditve predmetov;
- ne prenašajo meja;
- njihova učinkovitost upade po začetnem zagonu, navdušenju;
- težko prenašajo rutino;
- za vzdrževanje miselne pozornosti potrebujejo dodatno živčno napetost, vzburjenost;
- ne predvidevajo posledic;
- ne morejo načrtovati;
- nimajo predstavljalnosti, ne morejo risati;
- ne obvladajo prehoda iz pasivnosti v aktivnost in nasprotno;
- nimajo občutka za čas;
- imajo skotopičen sindrom, nepopolno percipirajo svetlobo.

kombinacije so boljše. Bolje berejo barvne kombinacije, npr. lila črke na modri podlagi ali rdeče na zeleni podlagi in podobno. Zakaj bi to nekoga oviralo, da postane pisatelj ali pesnik, če ima na zalogi dovolj talentov za to? Slabo piše, dobro se izraža.

V raziskavi so bili prav presenečeni, ko smo osebe z disleksijo povprašali po osebnih (za svojo drugačnost) nadomestnih strategijah. Na to niso nikoli mislili. Najprej so zanimali, da bi se česa takega posluževali. V precejšnji meri je vse to potekalo podzavestno, intuitivno, brez posebnega načrtovanja in zavestnega spremljanja. V razgovoru jih je tema začela zanimati. Posamezne osebe so potem podrobno opisale kakšno svojo nadomestno strategijo, vendar s pripombo, da »najbrž vsi delajo tako, to ni nič posebnega, saj je logično, drugače ne bi mogel ...«.

V raziskavi smo odkrili nekaj strategij za premagovanje težav (izpadlih sposobnosti) ali za prikrivanje svoje drugačnosti. Razvili so jih predvsem iz strahu, da jih ljudje ne bi izobčili.

Osebe z disleksijo so praviloma zelo ustvarjalne in jim ni težko izmisliti si več poti, kako bi se težavam izognili. Zato so nekateri za isto težavo uporabljali celo več strategij.

Nekatere nadomestne strategije so zelo splošne, npr. branje z okenčkom, uporaba barvnih folij, računanje brez postopka, poslušanje namesto branja. Pogoste pa so tudi zelo individualne strategije, ki prav tako nastajajo pod vplivom okolja, npr. oseba ne prepozna obrazo in, da to ne bi škodilo njenemu ugledu na delovnem mestu, se vsakemu človeku (čeprav ga ne prepozna) vedno odzove zelo prijazno. Nekaj časa je bilo zanj to zelo naporno, potem pa je postalo rutina. Pripombe ljudi so: »Ona se pa res zna človeka razveseliti kot nihče drug.« Drugi primer: dekle ne loči leve in desne, rada pa bi napravila šoferski izpit. Pomaga si tako, da si na desno roko zaveže trakec. Ko ji inštruktor reče, naj zavije desno, takoj pomisli, na kateri roki ima trakec. Podo-

bno si je gospa srednjih let, da bi premagala težave z levo in desno, pobarvala noht na desni roki z rdečim lakom.

Nekatere osebe z disleksijo imajo zelo velik odpor do rutine, enoličnosti in urnikov. Da bi to premagali in bi delovali kot ostali, so si morali izmisliti razne strategije. Ena od oseb si je vedno izmišljala nove rešitve, čeprav je morala delati po starem, kot so zahtevali. Njeno skrito življenje v domišljiji ji je pomagalo, da je vzdržala dalj časa.

Osebe z disleksijo pogosto težko prenašajo pritiske in napetosti. To nasprotuje njihovi težnji po svobodi, samostojnosti in drugačnosti. Zaradi preživetja prenašajo rutino v službi, doma si pričarajo svoj raj svobode in ustvarjanja. Živijo v samskem gospodinjstvu in brez načrtov, vse se jim dogaja spontano, kakor pride sproti. Znanci se jim čudijo, vendar domača brezskrbnost uravnoteži službeno rutino in pritiske.

V raziskavi smo dobili premalo podatkov o nadomestnih strategijah. Prvo srečanje z disleksijo pri ljudeh ni omogočalo, da bi se bolj poglobili vase in že na začetku šli v podrobnosti introspekcije. Zato smo zaključili, da je potrebno z raziskavo nadaljevati, po možnosti na istem vzorcu ljudi. Iz prve raziskave o disleksiji odraslih pri nas tako nekaj dokončnih spoznanj še ni mogoče posredovati. Je pa spodbudno to, da smo o njej začeli ozaveščati ne le osebe z disleksijo, temveč tudi širšo družbo.

ZAKLJUČEK

Disleksija se lahko pojavi na kateremkoli področju senzornega, motoričnega ali kognitivno kanativnega delovanja osebe. Izpad je delen, omejen le na določeno funkcijo, npr. delitev pozornosti, predstavljenost, ločevanje bistvenega od nebistvenega, sposobnost predvidevanja posledic odločanja, predstave o

*Nam bo disleksija
nekega dne v po-
nos in ne v sramo-
to?*

V primerih, ko neka funkcija izpade, oseba išče nadomestno strategijo, da bi dosegla cilj na nekoliko drugačen, svoj način. Nadomestne strategije so enako pomembne kot odkrivanje in uporaba talentov.

kvantitativnih razmerjih, upravljanje s časom in drugo.

Za uspešno šolanje, delovno kariero in družinsko življenje naj bi oseba čimbolje poznala sebe, potem šele druge. Igra introspekcije (pogleda vase) in empatije (vživljanja v druge) naj bi spremljala vsa življenjska obdobja. Interes kadrovskih služb in zavodov za zaposlovanje za disleksijo odraslih pri nas še ni prebujen,

tudi učitelji bolj malo vedo o tem. Eni in drugi poskušajo človeka poriniti v kalup in v imenu pravičnosti zahtevati od vseh enako. Značilno za industrijsko obdobje je bilo,

da drugačnosti ni prenašalo. Informacijska družba, družba mnogih možnosti, pravimo ji tudi družba sprememb, sprejema drugačnost, ker potrebuje inovativne in ustvarjalne ljudi ter več alternativnih rešitev za probleme, ločevanje bistvenega od nebistvenega; brez tega ni poti na internetu.

Najuspešnejše osebe z disleksijo so se motnje zavedale. Niso porabile vse energije zgolj zato, da jo premagajo. Niso se osredotočile na prikrievanje motnje. Preusmerile so se v svoje močno področje. Niso se izgubljale v drilu in vztrajale tam, kjer niso imele sposo-

Osebe z disleksijo morajo ozavestiti svoje talente.

bnosti. Bolj so se posvetile svojim talentom. Profil oseb z disleksijo je na podtestih inteligentnega testa WISC zelo neenakomeren, od visokih do nizkih sposobnosti. Povprečje točk premalo pove o osebi, bolje je izhajati iz vsakega podtesta posebej in ga tako obravnavati. Uspeh bi gradili na najvišje ocenjenih podtestih.

Pogost pojav pri osebah z disleksijo je, da se laže izobražujejo nenamensko, po neformalni poti, kot pa pod pritiskom namena ali zahteve. Na nekaterih področjih je znanje višje kot raven formalnega šolanja osebe.

Tudi pri brezposelnih odkrivamo nove možnosti, kje bi lahko ponovno tpeheli, potem ko so jih podjetja izločila kot »tehnološki višek«. Katerih svojih talentov še niso vnovčili, katere nove priložnosti lahko sprejmejo kot osebni izziv? Kam pelje njihova nadaljnja delovna in življenjska pot? Večinoma so to ljudje z nizko šolsko izobrazbo. Med trajno brezposelnimi je povišan delež oseb z disleksijo.

LITERATURA

- Irlen, H. (1991). *Reading by the colours*. New York: Avery Publishing Group.
- Žerovnik, A. (2005). *Otroci s posebnimi potrebami*.
- Reid, G. (2002). *Nekaj v prijateljsko pomoč*. Ljubljana: Društvo Bravo.
- Cooper, R. (2006). *Dyslexia and the bilingual learner*, Reflect. NRDC, Anglija, št. 5/ 2006, str. 25–26.
- Hočevar, K. (2005). *Nisem len, ne površen*. Imam disleksijo. Naš Družina, str. 13–14.
- Magajna, L., Kavkler, M., in Ortar-Križaj, M. (2003).

Prepoznavanje disleksije pri zaposlenih in brezposelnih bi pomagalo, da bi bolje izkoristili talente in pomembno povečali človeški kapital naše družbe. V nekaterih primerih bi pomagala sprememba delovnih pogojev ali notranje premeščanje na drugo delovno mesto. S strokovnim znanjem oborožen kadrovik bo hitro prepoznal ozadje neuspeha ali uspeha na delu. Pred kratkim je bil mednarodni posvet o disleksiji odraslih. Nastopili so znani strokovnjaki iz več evropskih držav. Od vabljenih 200 kadrovskih služb se ni odzvala niti ena. Lepa priložnost, da se kaj naučijo, je zamujena. Če pojava sploh ne poznajo, ne slutijo, kaj se skriva za njim. Zato pa talente oseb z disleksijo s pridom izkoriščajo podjetja tako imenovanih »lovcev na glave«. Vedno odločilneje za kakovost dela in konkurenčnost na svetovnem trgu je, ali imamo zaposlene kompetentne ljudi.

Adults with Self-Reported Learning Disabilities in Slovenia: Findings from the International Adult Literacy Survey on the Incidence and Correlates of Learning Disabilities in Slovenia, John Wiley and Sons, published on-line in Wiley InterScience www.interscience.wiley.com.

Zupan, M. (2004). Disleksija, Zagonetna zmes. Šolski razgledi, št. 11.

Krajnc, A. (2004). Disleksija – bogastvo in prekletstvo. Delo, Priloga znanost, 8. marec 2004, str. 9.

Krajnc, A. (2004). Razgrnimo skrivnosti disleksije. Andragoška spoznanja, let. 10, 1, str. 25–37.

Wood, M. (2001). Dyslexia: a mix of talents and learning difficulties. The Times, Education, 26. oktober, str. 23.

West, T. G. (2004). The Abilities of those with Reading Disabilities: Focusing on the Talents of People with Dyslexia. On-line, www.idonline.org/article.php?id=69-9&loc=76

McCarty, C. (2003). Supporting Students with Dyslexia. Dublin: AHEAD Education Press.

Krupska, M., Klein, C. (1995). Demystifying dyslexia. Raising Awareness and Developing Support for Dyslexic Young People and Adults. London: Language and Literacy Unit, LLLU.

Parsons, S., Bynner, J. (2002). Basic Skills and Social Exclusion. London: The Basic Skills Agency.